

Biblijne pojmowanie prawdy

Podjęty temat może sugerować, że chodzi o prawdę w Biblii, tzn., że Pismo Święte mówi o wydarzeniach prawdziwych, które rzeczywiście miały miejsce lub wydarzyły się w taki sposób, jak zostały na jego kartach opisane (np. stworzenie świata). Oba zagadnienia choć są na ogół formułowane w bardzo podobny sposób, to jednak odnoszą się do różnych kwestii, choć dotyczących Pisma Świętego. Prawda w Biblii odnosi się do jednego ze skutków natchnienia, a mianowicie tego, że księgi święte mówią prawdę i nie zawierają żadnego fałszu odnośnie do prawd wiary: Boga i zbawienia człowieka. W przeszłości mówiono o nieomyślności Pisma Świętego, co spowodowało wiele nieporozumień i konfliktów na linii Biblia – nauki matematyczno-przyrodnicze. Nie chodzi tu więc o prawdy odnoszące się do nauk ścisłych i historycznych, ale jedynie o to, co księgi natchnione mówią na tematy dotyczące wiary¹. Zupełnie inną kwestią jest „biblijne pojęcie prawdy”. Tak

¹ Zob. T. JELONEK, *Biblia a nauka*, Biblia dla Wszystkich 16, Kraków 1995; J. KUDASIEWICZ, *Biblia, historia, nauka. Rozważania i dyskusje biblijne*, Kraków 1987, s. 35–61; H. MUSZYŃSKI, *Biblia księgą natchnioną*, Radiowa Katecheza Biblij-

sformułowane zagadnienie ma na celu wyjaśnienie, w jaki sposób ludzie żyjący w czasach Starego i Nowego Testamentu rozumieli ‘prawdę’. Ważna – choć nierozstrzygująca – w osiągnięciu tego celu będzie analiza etymologiczna słów hebrajskich i greckich, za pomocą których wyrażano ‘prawdę’, ponieważ one ukażą pierwotne rozumienie tego pojęcia, które nie zawsze można zweryfikować materialnie lub rzeczowo.

Na początku zostanie zaprezentowane dzisiejsze rozumienie ‘prawdy’. Oczywiście nie będzie chodziło o pojmowanie jej przez filozofię czy inne nauki, ale o powszechnie panujące w życiu codziennym rozumienie tego słowa – zakres jego znaczenia w użyciu zwykłych ludzi. Następnie zostaną przywołane słowa, najpierw greckie, a następnie hebrajskie, za pomocą których wyrażano ‘prawdę’ w obu tych językach, a co za tym idzie również w Biblii. Szczególna uwaga zostanie zwrócona na ich etymologię, ponieważ ona pozwoli na określenie pierwotnego rozumienia prawdy przez Greków i Hebrajczyków. Na tej podstawie będzie można określić, w jaki sposób ludzie posługujący się tymi dwoma językami biblijnymi rozumieli ‘prawdę’ i dzięki temu przybliżyć również teologiczne znaczenie analizowanego terminu². Uważnego czytelnika może zaskoczyć kolejność omawiania podjętego zagadnienia: rozumienie ‘prawdy’ obecnie, następnie w świecie greckim (hellenistycznym) i na końcu w środowisku starożytnego Izraela. Na ogół zdecydowana większość opracowań tego typu wychodzi o najstarszych czasów, aby dotrzeć do współczesności. Niniejszy artykuł proponuje odwrócenie tej „klasycznej” kolejności prezentacji podjętego tematu, aby uświadomić czytelnikowi, jak odmienne było rozumienie ‘prawdy’ przez starożytnych hebrajczyków.

na 3, Gniezno 1995, s. 104–130; TENŻE, *Charyzmat natchnienia biblijnego*, w: J. SZLAGA (red.), *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, Wstęp do Pisma Św. 1, Poznań – Warszawa 1986, s. 58–68; A. PACIOREK, *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, *Academica* 17, Tarnów 2003, s. 58–68; J.S. SYNOWIEC, *Prawda Pisma Świętego*, Kraków 2001.

² „[...] zakres pojęcia w historii języka znacznie się poszerza, a nieraz nawet daleko odchodzi od pierwotnego znaczenia. Dlatego filologia przestrzega dziś przed wyprawdaniem sensu słowa z jego etymologii” – A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, w: L. STACHOWIAK, R. RUBINKIEWICZ (red.), *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki V*, Lublin 1982, s. 29. „Obecnie żaden kompetentny językoznawca nie ustala dokładnie znaczenia wyrazu za pomocą etymologii, lecz zbiera możliwie dużo ustępów, gdzie dany wyraz występuje, i notuje jego wszystkie znaczenia i odcienie znaczeniowe” – W.F. ALBRIGHT, *Od epoki kamiennej do chrześcijaństwa*, Warszawa 1967, s. 45. Por. A. TRONINA, *Pole semantyczne pojęć ‘emet i ‘emunah w Psalteryzu*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 1 (1978), s. 37.

W polskojęzycznej literaturze biblijnej zagadnieniem rozumienia prawdy w Biblii w sposób szczególny zajęli się ks. prof. A. Tronina (biblista)³ i A. Wójcik (logik i lingwista)⁴.

1. Współczesne i powszechne rozumienie „prawdy” w życiu codziennym

Sam termin ‘prawda’ ma wiele odcieni znaczeniowych, przebiega na wielu płaszczyznach, tak w językach starożytnych, jak i nowożytnych. [...] Wszystkie [...] odmiany ‘prawdy’ względnie ‘prawdziwości’ wymagają odkrycia, spostrzeżenia i poznania przez istotę myślącą⁵.

O prawdzie można mówić na wielu płaszczyznach: metafizycznej, religijnej, nauk przyrodniczych, sądowniczej, medialnej, etycznej, historycznej, jak również w odniesieniu do sztuki, poezji czy mitu⁶.

W powszechnym rozumieniu znaczenia tego słowa oznacza ono zgodność z rzeczywistością. Wydanie internetowe *Słownika języka polskiego* podaje, że

³ Zob. A. TRONINA, „Co to jest prawda?” (*J 18,38*). *U źródeł Piłatowego pytania*, w: U. CIERNIAK (red.), *W poszukiwaniu prawdy. Chrześcijańska Europa między wiarą a polityką 1*, Człowiek – Wiara – Kultura, Częstochowa 2010, s. 17–28; TENŻE, *Deus Veritatis. Prawda w teologii Psalterza*, Częstochowskie Studia Teologiczne 6 (1978), s. 221–243; TENŻE, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 27–48; TENŻE, *Pole semantyczne pojęć ‘emet’ i ‘emunah’ w Psalterzu*, s. 37–50; TENŻE, *Prawda i krzywda: refleksje biblijne*, w: A. PACIOREK, A. TRONINA (red.), *Prawda was wyzwoli*, *Scripturae Lumen* 4, Tarnów 2012, s. 47–57; TENŻE, *Prawda w Biblii*, *Laski* 6 (1996), s. 34–42.

⁴ Zob. A.S. WÓJCIK, *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej poprzez treść terminów powiązanych znaczeniowo z ‘emet’ i ‘emunah’*, *Folia Philosophica* 20 (2002), s. 109–139; TENŻE, *Prawda a miłość w Biblii hebrajskiej*, w: T.M. DĄBEK (red.), „*Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny*” (*Łk 6,36*), Kraków 2002, s. 127–170; TENŻE, *Próba definicji pojęcia ‘Prawda – prawdziwy – prawdziwie (zaprawdę)’ w oparciu o Biblię Hebrajską*, *Polonia Sacra* 10 (2002), s. 375–418; TENŻE, *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie na podstawie jej przeciwstawieństw*, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 3 (1999), s. 221–246; TENŻE, *Próba definicji prawdy w Biblii hebrajskiej na podstawie jej przeciwstawieństw*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 33 (2000), s. 104–126.

⁵ A.M. KOMORNICKA, *Pojęcie prawdy w starożytnej literaturze greckiej*, *Znak* 1 (1992), s. 34–35.

⁶ Zob. A. TRONINA, „Co to jest prawda?”, s. 17.

prawda to „zgodna z rzeczywistością treść słów, interpretacja faktów, przedstawienie czegoś zgodnie z faktami” lub „to co rzeczywiste jest, istnieje lub było”⁷. Powyższe znaczenie i rozumienie ‘prawdy’ potwierdza najbardziej popularna internetowa encyklopedia – *Wikipedia*, choć z punktu naukowego można mieć wiele zastrzeżeń do rzetelności opracowania wielu haseł w niej występujących. Definiuje ona, że prawda „według klasycznej definicji [jest to – przyp. autora] właściwość sądów polegająca na ich zgodności z faktycznym stanem rzeczy, których dotyczą. W potocznym rozumieniu jest to stwierdzenie w formie zdania orzekającego, wyrażone o określonym fakcie, tak jak ma czy miało to miejsce w rzeczywistości”⁸. Tę ostatnią definicję potwierdza *Encyklopedia Katolicka*⁹ oraz *Encyklopedia PWN*¹⁰.

Obecnie, w powszechnym rozumieniu tego słowa, ‘prawda’ to zgodność z rzeczywistością, której dotyczy sąd lub wypowiedź.

Prawdą jest to, co rzeczywiste istnieje i co jest oparte na faktach. To nie jest opinia ani przypuszczenie, hipoteza czy teoria. Jeśli coś jest prawdą, to jest całkowicie godne zaufania, absolutnie pewne. Nie może się zmienić, ponieważ znaczyłoby to, że dana rzecz nie była prawdziwa ani miarodajna¹¹.

Powyższe pojmowanie ‘prawdy’ wywodzi się z tzw. klasycznej definicji prawdy, którą po raz pierwszy sformułował Arystoteles¹², a upowszechnił św. Tomasz

⁷ *Prawda*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/prawda.html> (dostęp: 16.08.2019). Por. I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, w: X. LEON-DUFOUR (red.), *Słownik teologii biblijnej*, Poznań 1990, s. 763; R. SIEROŃ, *Pojęcie prawdy w Biblii*, *Studia Leopoliensia* 5 (2012), s. 177–178; E. SOBOL (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1993¹⁰, s. 701.

⁸ *Prawda*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Prawda> (dostęp: 16.08.2019).

⁹ „Prawda [...] w znaczeniu filoz. właściwość ontyczna bytu wyrażająca jego zgodność z własną istotą lub wzorcem (*adaequatio rei et intellectus*), a także właściwość relacyjna sądów i zdań, których treść jest zgodna z rzeczywistością (*adaequatio intellectus et rei*)” – *Prawda*, w: E. GIGILEWICZ (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. XVI, Lublin 2012, s. 277.

¹⁰ Zob. *Prawda*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prawda;3961806.html> (dostęp: 16.08.2019).

¹¹ J.D. WATSON, *Słowo greckie na każdy dzień roku. Inspiracje z Nowego Testamentu*, Warszawa 2017, s. 46.

¹² Zob. W. GAJEWSKI, *’Rzekł mu Pylat: Co to jest prawda?’ Emet i aletheia w tradycji żydowskiej i grecko-rzymskiej. Kulturowo-teologiczne odczytanie J 8,31-32 i J 18,37-38a. Cz. 1*, *Gdański Rocznik Ewangelicki* 7 (2013), s. 283–284.

Biblijne pojmowanie prawdy

z Akwinu¹³. Prawdziwe jest więc to, co odzwierciedla faktyczny stan rzeczy, co oddaje go bez zniekształceń, zafalszowań lub zmian¹⁴. Istotą prawdy jest więc postawienie znaku równości pomiędzy rzeczywistością a sądem – opinią na jej temat. Sądy bowiem są nośnikami prawdy¹⁵. Prawda jest więc cechą wypowiedzi dotyczącej określonej i konkretnej sytuacji lub faktu. Można więc powiedzieć, że łączy się ona ściśle z obiektywnością wypowiedzi (zakłada ją). Istotą jej jest niedodawanie do tego, co jest niczego ponad to, co istnieje lub istniało, bądź ujęcie czegokolwiek z tego. J.S. Synowiec uważa, że współcześnie prawda jest rozumiana jako idea, „którą należy odłączyć od rzeczywistości poznanej zmysłami”¹⁶.

A. Tronina zauważa dwa nurty we współczesnym rozumieniu ‘prawdy’. Po pierwsze można dostrzec coraz bardziej subiektywne pojmowanie prawdy (egzystencjalizm i pragmatyzm), po wtóre dokonuje się stopniowa intelektualizacja pojęcia prawdy (proces ten zagrażał nawet katolickiej wizji prawdy, jednak Sobór Watykański II zmienił tę tendencję, powracając do bardziej osobowego, zgodnego z Biblią, rozumienia prawdy, którą jest Chrystus)¹⁷.

Nasuwa się pytanie: czy właśnie w ten sposób ‘prawdę’ rozumiano w Biblii? Innymi słowy, czy współczesne pojmowanie tego słowa pokrywa się z sensem, które nadawali mu starożytni Izraelici i pierwsi chrześcijanie?

2. Pojęcie „prawdy” w języku greckim

W języku greckim klasycznym znane były dwa słowa posiadające znaczenie „prawda”: ἐτητυμία (*etētyμία*)¹⁸ i ἀλήθεια (*alētheia*)¹⁹. Drugi z tych dwóch

¹³ Zob. Z. MADEJ, *Prawda w filozofii klasycznej*, Quaestiones Selectae 14 (2002), s. 38–39; E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, Colloquia Theologica Ottoniana 2 (2011), s. 60; A. TRONINA, „Co to jest prawda?”, s. 19.

¹⁴ „[...] coś jest prawdziwe, co wydarzyło się i pozostaje identyczne z rzeczywistością postrzeganą przez poznający podmiot. Prawda jest więc wypadkową tego, co wydarzyło się obiektywnie, i tego, co w sposób subiektywny tkwi w świadomości człowieka” – E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, s. 49.

¹⁵ Zob. Z. MADEJ, *Prawda w filozofii klasycznej*, s. 47–51.

¹⁶ J.S. SYNOWIEC, *Prawda Pisma Świętego*, Kraków 2001, s. 24.

¹⁷ Zob. A. TRONINA, „Co to jest prawda?”, s. 17–21.

¹⁸ Zob. H.G. LIDDELL, R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996¹⁰, s. 703; F. MONTANARI, *Vocabolario della lingua greca*, wyd. 2, Torino 2004, s. 861.

¹⁹ Zob. H.G. LIDDELL, R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, s. 63–64; F. MONTANARI, *Vocabolario della lingua greca*, s. 128–129.

rzeczowników był bardziej rozpowszechniony i częściej używany niż pierwszy. Co odzwierciedla się również w fakcie, że ἐπιθυμία nie występuje ani razu zarówno w Septuagincie (tłumaczenie Starego Testamentu na język grecki), jak i w Nowym Testamencie, ἀλήθεια zaś pojawia się ok. 200 razy w LXX²⁰ i 109 razy w Nowym Testamencie²¹. Z powyższych powodów w niniejszym artykule uwaga zostanie skupiona właśnie na tym słowie greckim wyrażającym pojęcie ‘prawda’.

Najpierw zostanie przedstawiona etymologia i pierwotne znaczenie rzeczownika ἀλήθεια, a następnie sens i konotacje znaczeniowe, które przyjął on w filozofii i kulturze greckiej.

2.1. Etymologia i pierwotne znaczenie rzeczownika ἀλήθεια

Etymologicznie słowo to wywodzi się od rdzenia ληθ (*lēth*) zawartego w λανθάνω (*lanthanō* – „ujść uwagi czyjejs”, „ukryć się przed kims”; o rzeczy „być ukrytym”, „być tajnym dla kogoś”²²), który został poprzedzony *alfą privativum*²³ oraz dołączono do niego sufiks (przyrostek) rzeczownikowy -εια (-*eia*), aby wskazać jakość²⁴. R. Beeks uważa, że rzeczownik ἀλήθεια pochodzi

²⁰ Zob. E. HATCH, H.A. REDPATH, *A Concordance to the Septuagint. And the Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, Grand Rapids 1998², s. 53.

²¹ Zob. *Konkordanz zum Novum Testamentum Graece*, Berlin – New York 1987³, s. 84–87.

²² Zob. Z. ABRAMOWICZÓWNA, *Słownik grecko-polski*, t. III, Warszawa 1958, s. 13; O. JUREWICZ, *Słownik grecko-polski*, t. II, Warszawa 2001, s. 4; R. POPOWSKI, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2006⁴, s. 358; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, t. I, Peabody 1996, s. 66.

²³ Zob. A. PIWOWAR, *Greka Nowego Testamentu. Gramatyka*, Biblioteka „Verbum Vitae” 1, Kielce 2010, s. 199.

²⁴ Zob. R. BEEKES, *Etymological Dictionary of Greek*, t. I, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 10/1–2, Leiden – Boston 2010, s. 65–66; H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, Themelios 1 (1969), s. 53; A. CASALEGNO, *Verità*, w: R. PENNA, G. PEREGO, G. RAVASI (red.), *Temi teologici della Bibbia*, Dizionari San Paolo, Cinisello Balsamo 2010, s. 1503; W. GAJEWSKI, *„Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda?” Cz. 1*, s. 276; P. ŁABUDA, *„Cóż to jest prawda?” (J 18,38). Uwagi terminologiczne*, w: A. PACIOREK, A. TRONINA (red.), *Prawda was wyzwoli*, Scripturae Lumen 4, Tarnów 2012, s. 140; R. ROMIZI, *Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*, s. 58; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 66; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, w: C. BROWN (red.), *New International*

od przymiotnika ἀληθής (*alēthēs* – „prawdziwy”), który wywodzi się od indo-europejskiego **leh₂dʰ* („być ukrytym”) ²⁵. Niekiedy można spotkać się z opinią, że analizowany rzeczownik powstał od wspomnianego rdzenia (ληθ), który posiadał jednak inne znaczenie, a mianowicie „zapomnieć” ²⁶. To współgrałoby doskonale z platońskim rozumieniem prawdy ²⁷, choć filozof ten uważał, że ἀλήθεια wywodzi się z θεῖ αλη, co oznacza „boski ruch bytu” ²⁸. Opierając się na pochodzeniu etymologicznym, należy stwierdzić, że analizowany rzeczownik przyjmuje znaczenie „niezasłonięcie”, „odsłonięcie”, „nieukrycie”, „nietaje- nie”, „nieukrywanie”, „niezamaskowanie” ²⁹.

2.2. Znaczenie rzeczownika ἀλήθεια w filozofii i kulturze greckiej

Greckie słowo *alētheia* [...] etymologicznie znaczy nieukrywanie. Oznacza zatem coś, co jest widoczne, wskazane, wyrażone lub ujawnione.

Dictionary of New Testament Theology, t. III, Carlise 1992, s. 875; H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, w: E. GIGILEWICZ (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 16, Lublin 2012, s. 279.

²⁵ Zob. R. BEEKES, *Etymological Dictionary of Greek*, s. 65.

²⁶ T. Duma pisze: „[...] prawda w znaczeniu rzeczownikowym oznaczałaby przeciwieństwo zapomnienia lub stan cofnięcia zapomnienia, zaś w znaczeniu przymiotnikowym – nieskryty, rzeczywisty” (T. DUMA, *Problem prawdy w myśli Platona*, *Etckie Studia Teologiczne* 13 (2011), s. 9). Dalej zaś stwierdza: „[...] Platon interpretował prawdę bardziej ontologicznie – jako nie skrytość lub odsłonięcie tego, co ukryte” (*tamże*, s. 15). Por. E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, s. 60.

²⁷ Zob. T. DUMA, *Problem prawdy w myśli Platona*, s. 12–29; W. GAJEWSKI, *Rzecz mu Piłat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 282.

²⁸ Zob. PLATON, *Kratylos*, tłum. Z. BRZOZOWSKA, Lublin 1990, 421a–c. Por. T. DUMA, *Problem prawdy w myśli Platona*, s. 8–9.

²⁹ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 53; R. BULTMANN, ἀλήθεια κτλ. C. *The Greek and Hellenistic Use of ἀλήθεια*, w: G. KITTEL (red.), *Theological Dictionary of the New Testament*, t. I, Grand Rapids 1995, s. 238; W. GAJEWSKI, *Rzecz mu Piłat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 276; A.M. KOMORNICKA, *Pojęcie prawdy w starożytnej literaturze greckiej*, s. 35; K. MIELCAREK, *‘Cóż to jest prawda?’ O prawdzie w Biblii*, *Zeszyty Karmelitańskie* 3 (2003), s. 23; H. MUSZYŃSKI, *‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, w: F. GRYGLEWICZ (red.), *Egzegeza Ewangelii św. Jana*, Materiały Pomocnicze do Wykładów i Ćwiczeń, Lublin 1976, s. 145; E. OSEK, *ALĒTHEIA. A Keyword in Platon’s Apology and John’s Gospel: A Comparative Study*, *Littera Antiqua* 3 (2011), s. 55; R. SIEROŃ, *Pojęcie prawdy w Biblii*, s. 180; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 66.

Dana rzecz jest widziana taką, jak w istocie jest, niezafałszowaną i niezatajoną. *Alētheia* jest więc pokazaniem prawdziwego stanu rzeczy³⁰.

Potwierdzają to poglądy Heraklita (twierdził on, że prawda „lubi się ukrywać”) i Demokryta (prawda „leży głęboko pod powierzchnią”)³¹. Analizowane słowo wyraża więc stan lub istnienie czegoś jako postrzeganego lub widzianego w swojej pełni i istocie, tzn. czegoś, co jest całkowicie odkryte przed doświadczającym tej rzeczy lub rzeczywistości. Odnosi się zatem do stanu pełnego i kompletnego wglądu w obserwowany lub postrzegany przedmiot lub stan rzeczy³². Podstawą tak rozumianej prawdy jest zgodność pomiędzy istnieniem jakiejś rzeczywistości a wiedzą na jej temat³³. W praktyce przekładało się to w różnych dziedzinach życia na konkretne osądy; np. w języku prawniczym ἀλήθεια oznaczała faktyczny – rzeczywisty stan rzeczy wobec różnych odmiennych wypowiedzi; historycy używali tego słowa, aby wskazać rzeczywisty przebieg wydarzeń lub odróżnić jakieś rzeczywiste zdarzenie od mitu³⁴. W rozumieniu wielu spośród pisarzy klasycznych ‘prawda’ jest również ponadczasowa i wznosi się ponad świat materialny (zwłaszcza Platon), choć nie wszyscy podzielali tę opinię³⁵. Przeciwnieństwem ἀλήθεια były ψεῦδος (*pseudos* – „kłamstwo”, „nieprawda”, „zmyślenie”, „fałszywy wniosek”) i δόξα (*doksa* – „przypuszczenie”, „fantazja”, „wizja”, „urojenie”, „opinia”)³⁶. Prawda

³⁰ J.D. WATSON, *Słowo greckie na każdy dzień roku. Inspiracje z Nowego Testamentu*, s. 46.

³¹ Zob. E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, s. 57.

³² Zob. A.M. KOMORNICKA, *Pojęcie prawdy w starożytnej literaturze greckiej*, s. 36; H. MUSZYŃSKI, *’Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 145; J.S. SYNOWIEC, *Prawda Pisma Świętego*, s. 23.

³³ Zob. A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1503.

³⁴ Zob. R. BULTMANN, ἀλήθεια κτλ. C. *The Greek and Hellenistic Use of ἀλήθεια*, s. 238.

³⁵ Zob. A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 875. Por. C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 67.

³⁶ Zob. A.M. KOMORNICKA, *Pojęcie prawdy w starożytnej literaturze greckiej*, s. 36–37; P. ŁABUDA, *’Cóż to jest prawda?’ (J 18,38). Uwagi terminologiczne*, s. 139–141; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 66; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 875. „Ciekawa rzecz: mamy w języku greckim dla określenia ‘prawdy’ i ‘prawdziwości’ bez porównania mniej terminów (14 z pochodnymi) niż dla kłamstwa i fałszu (67 z pochodnymi). Gramatycznie, wszystkie te terminy przyjmują formy przymiotników lub przysłówków, rzeczowników i czasowników” (A.M. KOMORNICKA, *Pojęcie prawdy w starożytnej literaturze greckiej*, s. 36).

Biblijne pojmowanie prawdy

wobec tego powinna być poszukiwana i dociekana – wnikliwie badana i analizowana³⁷. Odnosi się ona bowiem do sfery intelektualnej, w której główną rolę odgrywa umysł – rozum człowieka³⁸ (nie zgadzali się z tym sofisci, cynicy i cyrenaicy³⁹).

[...] dla starożytnych Greków termin ‘prawda’ zawierał w sobie wiele odcieni znaczeniowych. Rozumiany był jako rzeczywistość oznaczająca istnienie czegoś, jako autentyczność tego istnienia. Mógł wskazywać na istotę rzeczy lub też postawę moralno-etyczną. Myśl starożytna nie wypracowała jednoznacznego terminu na określenie pojęcia prawdy. Zauważalne jest, że istnieją jedynie wyrazy bliskoznaczne lub określające ją poprzez omówienie bądź zaprzeczenie⁴⁰.

W czasach hellenistycznych pod wpływem poglądów Platona⁴¹ ‘prawdę’ zaczęto odnosić do tego, co jest wieczne i boskie⁴², a człowiek może ją poznać tylko dzięki ekstazie bądź boskiemu objawieniu (dzięki temu w hellenizmie ‘prawda’ nabrała znaczenia religijnego)⁴³. Ważnym aspektem prawdy w kulturze greckiej było istnienie jej poza czasem i przestrzenią (zwłaszcza Parmenides

³⁷ Zob. C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 66–67.

³⁸ Zob. W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 278–279; Z. MADEJ, *Prawda w filozofii klasycznej*, s. 36–38, 42–43; A.M. KOMORNICKA, *Pojęcie prawdy w starożytnej literaturze greckiej*, s. 37; I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 763; E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, s. 50–51, 58. „W przeciwieństwie do hebrajskiego ’mt, będącego pojęciem religijno-moralnym nawiązującym w swojej treści do konkretnego wydarzenia w historii zbawienia (przymierze), greckie pojęcie prawdy ma charakter intelektualny” – H. MUSZYŃSKI, *’Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 145.

³⁹ Zob. W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 279–281, 284–285; E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, s. 53–56.

⁴⁰ E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, s. 60.

⁴¹ Zob. T. DUMA, *Problem prawdy w myśli Platona*, s. 9–29.

⁴² Zob. R. BULTMANN, ἀλήθεια κτλ. C. *The Greek and Hellenistic Use of ἀλήθεια*, s. 239–241; W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 282; H. MUSZYŃSKI, *’Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 145; E. SIENKIEWICZ, *Spór o prawdę w myśli starożytnej Grecji*, s. 51. „Sam Platon enigmatycznie wywodził *aletheia* od słów *ale thei*, które oznaczają ‘boski ruch bytu’” – T. DUMA, *Problem prawdy w myśli Platona*, s. 8.

⁴³ Zob. P. ŁABUDA, *’Cóż to jest prawda?’*, s. 141.

i Platon)⁴⁴. „Według Greków, prawda nie tyle tkwi w religii, ile w umyśle-rozumie”⁴⁵.

3. Pojęcie „prawdy” w języku hebrajskim

W Starym Testamencie czytelnik daremnie szukałby jakiegoś terminu, pokrywającego się znaczeniowo z polskim słowem *prawda*. Najbliższym tego, co dzisiaj rozumiemy pod pojęciem *prawdy*, stoi czasownik *'aman*⁴⁶.

Podobnie jak w poprzednim paragrafie najpierw zostanie przedstawiona etymologia hebrajskiego rzeczownika אמת (*'emet*), a następnie jego użycie w księgach Starego Testamentu.

3.1. Etymologia i pierwotne znaczenie rzeczownika אמת

Hebrajczycy na określenie prawdy używali najczęściej rzeczownika אמת⁴⁷. W Starym Testamencie występują trzy razy inne dwa słowa na oznaczenie prawdy. Jest to hebrajskie אֱשֶׁרֶת (*qōšōtā*; zob. Prz 22,21) i aramejskie אֲשֶׁרֶת (*qōšōt*; zob. Dn 2,47; 4,34)⁴⁸. Był on rozumiany nie tylko jako „prawda”, ale przede

⁴⁴ Zob. W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 282; P. ŁABUDA, *Cóż to jest prawda?*, s. 139–141.

⁴⁵ W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 292.

⁴⁶ K. MIELCAREK, *Cóż to jest prawda?* O prawdzie w Biblii, s. 21. „Język hebrajski jako archaiczny, prosty i ubogi w słownictwo ma choćby trudność z opisywaniem abstrakcyjnego pojęcia prawdy” – R. SIEROŃ, *Pojęcie prawdy w Biblii*, s. 178.

⁴⁷ „Substantivum *'emet* zalicza się dziś powszechnie do typu *qatilat* – *q'telet*. Formy tego typu zwykle oznaczają rzeczowniki konkretne, natomiast bardzo rzadko – abstracta” – A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia 'mn'*, s. 40. „*'emet* evidenzia prevalentemente il modo di essere di una persona che si manifesta all'esterno come fedeltà provata; *'emûnâ* invece connota maggiormente il comportamento improntato a giustizia e rettitudine di un soggetto (cfr. 1Sam 26,23; 2Cr 19,9; Is 59,4; Ger 5,1.3; 7,28; Sal 37,3; Pr 13,17)” – A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1503. Por. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 50; W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 268; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, Wrocław 2002, s. 67; A.S. WÓJCIK, *„Prawda” w Biblii hebrajskiej. Analiza logiczno-lingwistyczna*, Kraków – Budapeszt 2010, s. 46–49.

⁴⁸ Zob. M. PARCHEM, *Pojęcie prawdy w Księdze Daniela*, w: A. PACIOREK, A. TRONINA (red.), *Prawda was wyzwoli*, Scripturae Lumen 4, Tarnów 2012, s. 26–30; H. WILD-

Biblijne pojmowanie prawdy

wszystkim jako: „pewność”, „stałość”, „trwanie” i „wierność”⁴⁹. Pochodzi on od rdzenia מָנָן⁵⁰ (*'āman*), który posiadał znaczenie: „być trwałym, stałym, niezawodnym, pewnym” (w *Niphal* „okazać się stały, pewnym, wiernym”; w *Hiphil* „uważać coś za wiarygodne”, „wierzyć”, „pokładać ufność w”)⁵¹. Najprawdopodobniej rdzeń ten pochodzi z języków semickich (do naszych czasów nie znaleziono go ani w języku akadyjskim, ani ugaryckim, ani w kananejsko-fenickim)⁵². Pierwotne jego znaczenie nie jest pewne i nadal trwa dyskusja nad jego sensem⁵³. Od tego samego rdzenia pochodzą również inne słowa występujące w biblijnym języku hebrajskim, między innymi: מְאִמָּנָה (*'ēmūnāh* – „stałość”, „wiarygodność”,

BERGER, מָנָן *'mn firm, secure*, w: E. JENNI, C. WESTERMANN (red.), *Theological Lexicon of the Old Testament*, t. I, Peabody 1997, s. 156.

⁴⁹ Zob. D.J.A. Clines (red.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, t. I, Sheffield 2011, s. 328–332; L. KOEHLER, W. BAUMGARTNER, J.J. STAMM, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. I, red. nauk. wydania polskiego P. DEC, Warszawa 2008, s. 67; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term* מָנָן, w: G. KITTEL (red.), *Theological Dictionary of the New Testament*, t. I, Grand Rapids 1995, s. 232; L.A. SCHÖKEL, *Diccionario bíblico hebreo-español*, Madrid 1999², s. 76–77; J.S. SYNOWIEC, *Prawda Pisma Świętego*, s. 24; A.S. WÓJCIK, *Próba definicji pojęcia*, s. 380–381. „He have an example of polysemy, or multiple meaning. *'emet* means ‘truth’ in some contexts, and ‘faithfulness in other contexts. [...] The same principle can be applied to the Heb. word *dābār*, which can mean either word or thing” – A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 878.

⁵⁰ G. Quell uważa jednak, że analizowany rzeczownik hebrajski pochodzi od מָאֵן (*'amin*); zob. G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term* מָנָן, s. 233.

⁵¹ Zob. W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 268; A. JEPSEN, מָנָן *'āman*, w: G.J. BOTTERWECK, H. RINGGREN (red.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, t. I, Grand Rapids 1997, s. 294–309; H. WILDBERGER, מָנָן *'mn firm, secure*, s. 135; H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 279. POŁ. A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1503; D. KOTECKI, *On Bogiem wiernym, a nie zwodniczym* (Pwt 32,4). *Refleksja biblijno-teologiczna nad wiernością Boga w Starym Testamencie*, *Collectanea Theologica* 2 (2005), s. 13; P. ŁABUDA, *Cóż to jest prawda?*, s. 142; K. MIELCAREK, *Cóż to jest prawda?* *O prawdzie w Biblii*, s. 21; M. PARCHEM, *Pojęcie prawdy w Księdze Daniela*, s. 25; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia 'mn'*, s. 28–35; K. WEISER, πιστεύω. B. *The Old Testament Concept*, w: G. FRIEDRICH (red.), *Theological Dictionary of the New Testament*, t. VI, Grand Rapids 1995, s. 183–191; A.S. WÓJCIK, *Próba definicji pojęcia 'mn'*, s. 377–380; TENŻE, *„Prawda” w Biblii hebrajskiej. Analiza logiczno-lingwistyczna*, s. 40–46.

⁵² Zob. A. JEPSEN, מָנָן *'āman*, s. 292–293; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia 'mn'*, s. 27–29; H. WILDBERGER, מָנָן *'mn firm, secure*, s. 134.

⁵³ Zob. H. WILDBERGER, מָנָן *'mn firm, secure*, s. 136–137.

„wierność”⁵⁴), אָמֵן (*’āmēn* – pierwotnie „godny zaufania”, „na pewno”)⁵⁵, אָמֵן (*’ōmēn* – „pewność”) i wiele innych⁵⁶. Najprawdopodobniej znaczenie „być prawdziwym” rozwinęło się z pierwotnego „być stałym, niezmiennym, wiernym”⁵⁷. Tak więc prawda jest czymś stałym – trwałym, wypróbowanym i niezmiennym, na czym można się oprzeć⁵⁸. S. Porúbčan twierdzi jednak coś przeciwnego. Jego zdaniem pierwotne znaczenie אָמֵן odnosiło się do prawdy rozumianej jako zgodność między konkretną rzeczą, a myślą czy słowem. Od tego początkowego znaczenia nastąpiło przejście do „wiary”, „wierności” i „zaufania”⁵⁹.

Hebrajczycy nie pytają, co jest prawdziwe w obiektywnym znaczeniu, ale o to, co jest pewne subiektywnie, niezawodne w znaczeniu egzystencjalnym. A zatem nie to ich interesuje, co jest w zgodzie z nie-

⁵⁴ Zob. A. JEPSEN, אָמֵן *’āman*, s. 316–320; R.W.L. MOBERLY, אָמֵן, w: W.A. VAN GEMEREN (red.), *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. I, Carlisle 1997, s. 429–431; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ’mn’*, s. 37–40; H. WILDBERGER, אָמֵן *’mn firm, secure*, s. 147–151; A.S. WÓJCIK, *Próba definicji pojęcia*, s. 382–383; TENŻE, „Prawda” w Biblii hebrajskiej. *Analiza logiczno-lingwistyczna*, s. 50–51; R. ZAWADZKI, *Charakter ‘dialogiczny’ biblijnej koncepcji wierności*, *Zeszyty Naukowe KUL* 3 (2008), s. 16.

⁵⁵ Zob. A. JEPSEN, אָמֵן *’āman*, s. 320–322; R.W.L. MOBERLY, אָמֵן, s. 428; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ’mn’*, s. 35–36; H. WILDBERGER, אָמֵן *’mn firm, secure*, s. 146–147; A.S. WÓJCIK, *Próba definicji pojęcia*, s. 383; R. ZAWADZKI, *Charakter ‘dialogiczny’ biblijnej koncepcji wierności*, s. 17. „The Hebrew says אָמֵן (“firm” or “sure”) to denote that he accepts as authentic what is laid before him” – G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term אָמֵן*, s. 232 przyp. 1.

⁵⁶ Zob. F. BROWN, S.R. DRIVER, C.A. BRIGGS, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Peabody 1996, s. 52–54; A. JEPSEN, אָמֵן *’āman*, s. 293–294; R.W.L. MOBERLY, אָמֵן, s. 427–428; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ’mn’*, s. 34–35; H. WILDBERGER, אָמֵן *’mn firm, secure*, s. 135; A.S. WÓJCIK, „Prawda” w Biblii hebrajskiej. *Analiza logiczno-lingwistyczna*, s. 52–54; TENŻE, *Próba definicji pojęcia*, s. 383–385.

⁵⁷ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 50; W. GAJEWSKI, *’Rzekł mu Płat: Co to jest prawda?’ Cz. 1*, s. 269; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ’mn’*, s. 41.

⁵⁸ Zob. W. GAJEWSKI, *’Rzekł mu Płat: Co to jest prawda?’ Cz. 1*, s. 269; A. JEPSEN, אָמֵן *’āman*, s. 310; I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 763; H. ORDON, *’A cóż to jest prawda?’ (J 18,38)*, w: A. SZOSTEK, A. WIERZBICKI (red.), *Codzienne pytania Antygony. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Tadeusza Stycznia z okazji 70. Urodzin*, Lublin 2001, s. 196–197; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term אָמֵן*, s. 233; R. SIEROŃ, *Pojęcie prawdy w Biblii*, s. 178–179.

⁵⁹ Zob. A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ’mn’*, s. 28.

Biblijne pojmowanie prawdy

osobowym, obiektywnym byciem, ale to, co jest zgodne z ważnymi dla nich faktami. Znaczy to, że hebrajskie myślenie nastawia się na zdarzenia, życie i historię, gdzie pytanie o prawdę jest innej natury niż w naukach przyrodniczych. Prawdziwe jest tu to, co jest całkiem pewne, bezpieczne, stałe i niezawodne⁶⁰.

A. Jepsen w podsumowaniu hasła אָמֵן w *Teologicznym słowniku Starego Testamentu* stwierdza, że na podstawie występujących w biblijnym języku hebrajskim słów pochodzących od tego rdzenia można powiedzieć, że jeśli odnosi się on do rzeczy przyjmuje znaczenie „trwałość”, „niezmiennność”, gdy zaś jest użyty w odniesieniu do osób to posiada sens „niezawodność”, „pewność”, „wiarygodność”⁶¹ („Język hebrajski jest językiem kontekstowym, dlatego pojedyncze słowa często bywają wieloznaczne”⁶²). Zdaniem tego naukowca zdecydowana większość form pochodzących od אָמֵן posiada charakter personalny, tzn. jest użyta w relacji do człowieka lub Boga⁶³.

3.2. Użycie אָמֵן na kartach Starego Testamentu

Rzeczownik אָמֵן w Starym Testamencie występuje 126 razy (najczęściej w Księdze Psalmów – 37 razy⁶⁴, 12 w Iz, po razy 11 w Jr i Prz)⁶⁵. W sto-

⁶⁰ J.S. SYNOWIEC, *Prawda Pisma Świętego*, s. 24–25. „Nella Bibbia la verità non riguarda l'essenza delle cose, ma è ciò che ha consistenza, ciò che è valido e sicuro equindi attendibile e degno di fiducia (cfr. Is 16,5; Pr 11,18). Prevale pertanto una concezione esistenziale della verità, basata sull'esperienza” – A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1503. „Emeth-truth ties together in an indissoluble fashion personality and objectivity. It never loses its view of the subject, its engagement, its faith; it is always interested first of all in the dialogue of persons, but it does not depend on the subject who receives it” – H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 54. Por. W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 269.

⁶¹ Zob. A. JEPSEN, אָמֵן 'aman, s. 322–323.

⁶² W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 268.

⁶³ „While they have a negative ring when used of man, they are used of God absolutely: God is and has 'emeth, he acts in 'enumah, his word is ne'eman, and therefore demands he'emin. Thus, the root 'mn is especially important in ot anthropology and theology” – A. JEPSEN, אָמֵן 'aman, s. 323.

⁶⁴ „Psałterz ukazuje trzy zasadnicze aspekty pojęć 'emet i 'emûnah: 1) niezmiennść; 2) wierność; 3) prawda. Każdy z tych przymiotów Jahwe znajduje oddźwięk w życiu Izraela” – A. TRONINA, *Deus Veritatis. Prawda w teologii Psałterza*, s. 222.

⁶⁵ Zob. A. EVEN-SHOSHAN (red.), *A New Concordance of the Bible. Thesaurus of the Language of the Bible Hebrew and Aramaic Roots, Words, Proper Names, Phrases and*

sunku do rzeczy słowo to było używane w znaczeniu, że została ona poddana próbie i okazała się niezawodna – wiarygodna⁶⁶. ‘Prawda’ w odniesieniu do słowa oznaczała, że jest ono rzeczywiście prawdziwe i człowiek może na nim polegać⁶⁷. W odniesieniu do osądu lub wyroku, że jest sprawiedliwy⁶⁸ i oparty na prawdzie (por. Pwt 22,20)⁶⁹. W relacji do człowieka oznaczało, że jest on naprawdę godny zaufania. Jest on wierny⁷⁰ i jest człowiekiem sprawiedliwym, tzn. poddany Prawu i wierny przymierz, czyli jest pobożny⁷¹. Prawda powinna wyrażać się w życiu człowieka nie tylko w jego słowach, ale i czynach (zob. 2 Krl 20,3)⁷². Człowiek powinien odzwierciedlać w swoim życiu prawdę/wierność Boga⁷³. Nie jest on powołany, aby znać prawdę, ale aby ją ukazywać w swoim postępowaniu, działając zgodnie z tym, czego nauczył się od Pana⁷⁴. Stary Testament bardzo rzadko ośmiela się twierdzić, że jakiś człowiek jest „człowiekiem prawdy” (tylko dwa razy – zob. Wj 18,21 i Ne 7,2)⁷⁵. Był nim ktoś, kto był wierny wobec innych, prawdomówny

Synonyms, Jerusalem 1997, s. 92–93; A. JEPSEN, אָמָן *’āman*, s. 309–310; M. PARCHEM, *Pojęcie prawdy w Księdze Daniela*, s. 26; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term* אָמָן, s. 232; H. WILDBERGER, אָמָן *’mn firm, secure*, s. 137.

⁶⁶ „[...] należy pamiętać o odmienności składni hebrajskiej: w zdaniu nominalnym właściwość czy istotę podmiotu wyraża się za pomocą rzeczownika, a nie przymiotnika. Często więc *’ēmet* trzeba będzie tłumaczyć przymiotnikowo jako przymiot lub charakterystyczną cechę opisywanej rzeczy czy osoby” – A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 41. Zob. A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 41–42.

⁶⁷ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 50–51.

⁶⁸ Zob. *tamże*, s. 50; H. WILDBERGER, אָמָן *’mn firm, secure*, s. 152–153.

⁶⁹ Zob. K. MECH, *Enuma i pistis*, Przegląd Religioznawczy 1 (2013), s. 23; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term* אָמָן, s. 233–234. Por. H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 279.

⁷⁰ Zob. A. JEPSEN, אָמָן *’āman*, s. 311–313; P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 143–144; H. ORDON, *‘A což to jest prawda?’ (J 18,38)*, s. 197; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term* אָמָן, s. 233; H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 279.

⁷¹ Zob. P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 144; K. MIELCAREK, *‘Cóż to jest prawda?’ O prawdzie w Biblii*, s. 22; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term* אָמָן, s. 235; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 42–43.

⁷² Zob. A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 43–44.

⁷³ „Jeśli ideałem moralnym Izraelity było ‘czynić życzliwość i wierność’, to dlatego, że taka właśnie jest postawa Jahwe wobec swego narodu” – A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 45. Por. R. ZAWADZKI, *Charakter ‘dialogiczny’ biblijnej koncepcji wierności*, s. 19–22.

⁷⁴ Zob. A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1504.

⁷⁵ Zob. A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 42.

Biblijne pojmowanie prawdy

oraz niezawodny – godny zaufania i stały w swoim postępowaniu⁷⁶. Na kartach Starego Testamentu tylko Dawid (zob. 1 Krł 3,6), Ezechiasz (zob. 2 Krn 31,20) i Lewi (zob. Ml 2,6) zostali określani jako ci, którzy działali według prawdy i prawości⁷⁷. Analizowane słowo hebrajskie było również używane jako przeciwieństwo kłamstwa, oszustwa oraz nieprawdy (zob. Rdz 42,16; Wj 18,21; Pwt 13,14; Ps 43,3)⁷⁸. Prawda była więc czymś konkretnym, co można było osiągnąć bardziej przez miłość, działanie, całe jestestwo niż za pomocą rozumu⁷⁹.

W odniesieniu zaś do Boga אֱמֶת jest czymś, co określa Jego naturę (rzeczownik ten w Starym Testamencie aż 49 razy oznacza atrybut Boga lub cechę jego Prawa⁸⁰), co należy do Jego boskości i sprawia, że człowiek może Mu zaufać (por. Wj 34,5-7⁸¹; Pwt 7,9; 2 Sm 7,28; Ps 31,6; 146,6; Jr 10,10; 42,5)⁸². Jest to niezawodność i pewność, które przynależą Bogu, i dzięki którym każdy może szukać u Niego ochrony i bezpieczeństwa⁸³. Owa niezawodność i pewność wyrażone za pomocą tego rzeczownika w przypadku Pana przegradzają się w wierność⁸⁴.

⁷⁶ Zob. A. JEPSEN, אֱמֶת 'aman, s. 313; H. MUSZYŃSKI, 'Prawda' jako termin teologiczny w pismach św. Jana, s. 142; I. DE LA POTTERIE, Prawda, s. 764.

⁷⁷ Zob. A. CASALEGNO, Verità, s. 1504.

⁷⁸ Zob. W. GAJEWSKI, Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda? Cz. 1, s. 270–271; A.C. THISELTON, Truth. ἀλήθεια, s. 880–881.

⁷⁹ Zob. J.S. SYNOWIEC, Prawda Pisma Świętego, s. 24.

⁸⁰ Zob. A. TRONINA, Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia 'mn', s. 44.

⁸¹ Zob. D. KOTECKI, 'On Bogiem wiernym, a nie zwodniczym', s. 14–38; R.W.L. Moberly, אֱמֶת, s. 428–429.

⁸² Zob. J. BARR, *The Semantics of Biblical Language*, Oxford 1961, s. 187–188; H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 51–52, 54; P. ŁABUDA, 'Cóż to jest prawda?', s. 145; K. MECH, *Enuma i pistis*, s. 24–26; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia 'mn'*, s. 44–47; R. ZAWADZKI, *Charakter 'dialogiczny' biblijnej koncepcji wierności*, s. 16–19.

⁸³ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 51; A. JEPSEN, אֱמֶת 'aman, s. 313–316; K. MIELCAREK, 'Cóż to jest prawda?' O prawdzie w Biblii, s. 21; H. ORDON, 'A cóż to jest prawda?' (J 18,38), s. 197; M. PARCHEM, *Pojęcie prawdy w Księdze Daniela*, s. 25; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term אֱמֶת*, s. 235–236; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 68–69.

⁸⁴ Zob. A. CASALEGNO, Verità, s. 1503–1504; I. DE LA POTTERIE, Prawda, s. 763; D. KOTECKI, 'On Bogiem wiernym, a nie zwodniczym', s. 13–38; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 68; A.C. THISELTON, Truth. ἀλήθεια, s. 877; A. TRONINA, *Deus Veritatis. Prawda w teologii Psalterza*, s. 222–243; H. WILDBERGER, אֱמֶת 'mn firm, secure,

[...] w pierwszej kolejności to sam Bóg jest *'emet*, czyli niezawodny, pewny. *'El 'emet* jest wierny, ale też pewny jak skała i twierdza, pewniejszy od sądów ludzkich i nieustannie zmieniającej się rzeczywistości (Ps 31,3,4; 62,3,7 i in.) [...] Bóg jest gwarantem standardów moralnych i prawnych, jest prawdomówny i przez to godny zaufania, jednoznacznie zadeklarowany, by spełnić swoje obietnice, a wszystkie Jego rozkazy obowiązują bezwarunkowo⁸⁵.

W Starym Testamencie אֱמֶת w odniesieniu do Boga i ludzi jest terminem religijnym, który wyraża wierność, najczęściej w odniesieniu do przymierza (zob. np. Joz 24,14; 2 Sm 20,2; 2 Krn 31,20)⁸⁶:

Zwroty: 'czynić prawdę', 'postępować w prawdzie', 'dawać świadectwo prawdzie' wyrażają w Starym Testamencie, stosownie do znaczenia samego rdzenia *'mt*, wierność wobec przymierza, prawa Bożego, są synonimami sprawiedliwości i doskonałości starozakonnej⁸⁷.

Rzeczownik אֱמֶת w greckim tłumaczeniu Starego Testamentu na język grecki został aż 100 razy na 126 oddany za pomocą ἀλήθεια⁸⁸ i innych form słownych zbliżonych swym znaczeniem do tego rzeczownika (ἀληθεύειν [*alētheuein*],

s. 152; H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 279; A.S. WÓJCIK, *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej*, s. 125.

⁸⁵ W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 269.

⁸⁶ „W odniesieniu do Boga lub do ludzi słowo to [prawda – przyp. autora] będzie więc bardzo często wyrażać ideę wierności, bo to ostatecznie wierność jakiejś osoby skłania nas do obdarzenia jej zaufaniem” – I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 763. „W świadomości Izraela *'emet* Jahwe wiąże się od początku z przymierzem synajskim. Według starej tradycji jahwistycznej Bóg sam objawił Mojżeszowi na Synaju tajemnicę swej miłosiernej wierności” – A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia 'mn'*, s. 45. Por. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 52; K. MECH, *Enuma i pistis*, s. 26–27; R. SIEROŃ, *Pojęcie prawdy w Biblii*, s. 180; R. ZAWADZKI, *Charakter 'dialogiczny' biblijnej koncepcji wierności*, s. 19.

⁸⁷ H. MUSZYŃSKI, *'Prawda' jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 142. Por. A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1504.

⁸⁸ A.C. Thiselton twierdzi, że אֱמֶת jest najbliższym odpowiednikiem w języku hebrajskim greckiego rzeczownika ἀλήθεια (A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 877). „The usual translation of *'emet* in the LXX is ἀλήθεια, but ἀλήθεια is not used to signify abstract or metaphysical truth, but what is ground upon God's faithfulness, i.e. truth not as something static, but active, efficacious reality, the reality of God in covenant-

Biblijne pojmowanie prawdy

ἀληθής [alēthēs], ἀληθινός [alēthinos] i ἀληθῶς [alēthōs]) jak również δίκαιος (dikaïos) i δικαιοσύνη (dikaiosynē)⁸⁹ oraz πίστις (pistis) i πιστός (pistos)⁹⁰. Co świadczy o tym, że w późniejszych czasach to hebrajskie słowo nabrało znaczenia „prawda”, choć nie oznacza to, że właśnie taki był pierwotny jego sens⁹¹. Nadal jest w nim dostrzegalne przypuszczalne podstawowe znaczenie („stałość”, „niezmiennność”, „trwałość”)⁹², choć już tylko w sensie metaforycznym (por. Prz 11,16 – תָּקַף רָצוֹן [śeker ’ēmet – „wynagrodzenie pewne/stałe/niezawodne”])⁹³. Potwierdza to również formuła תָּקַף יְהוָה (’esed we’ēmet). Nie zawsze należy w niej תָּקַף tłumaczyć jako prawdę, bardziej do kontekstu pasuje znaczenie „trwałość”, „stałość”, „wierność” (por. Joz 2,14; 2 Sm 15,20; Prz 3,3; 14,22; 16,6; 20,28; Oz 4,1; zob. także Ps 85,11)⁹⁴. Podobny sens

-relationship. It is the steadfastness of God which is the ground of all truth” – J. BARR, *The Semantics of Biblical Language*, s. 187.

⁸⁹ Zob. J. BARR, *The Semantics of Biblical Language*, s. 193–194; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term תָּקַף*, s. 233 przyp. 2.

⁹⁰ Zob. J. BARR, *The Semantics of Biblical Language*, s. 191–193; T. MURAOKA, *A Greek ≈ Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*, Louvain – Paris – Walpole 2010, s. 150. Por. R. BULTMANN, ἀλήθεια κτλ. C. *The Greek and Hellenistic Use of ἀλήθεια*, s. 239; D. KOTECKI, *‘On Bogiem wiernym, a nie zwodniczym’*, s. 13; P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 142; K. MECH, *Enuma i pistis*, s. 21–34; G. QUELL, ἀλήθεια κτλ. A. *The OT Term תָּקַף*, s. 233; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 878.

⁹¹ Zob. H. WILDBERGER, מִנְּן ’mn firm, secure, s. 151.

⁹² „[...] the majority of O.T. scholars claim that for the Hebr. writers ‘truth’ is close to faithfulness in meaning, suggesting the idea of stability, firmness, or reliability” – A.C. Thielton, *Truth. ἀλήθεια*, s. 877. Por. A.S. WÓJCIK, *Próba definicji pojęcia*, s. 387–389.

⁹³ Zob. H. WILDBERGER, מִנְּן ’mn firm, secure, s. 151.

⁹⁴ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 52; A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1504; W. GAJEWSKI, *‘Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?’ Cz. 1*, s. 272–275; A.J. KÖSTENBERGER, *‘What is Truth?’*, *Journal of the Evangelical Theological Society* 1 (2005), s. 43–44; L.J. KUYPER, *Grace and Truth. An OT Description of God and Its Use in the Johanne Gospel*, *Interpretation* 18 (1964), s. 1–16; P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 142; I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 763; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 879–880; A. TRONINA, *Deus Veritatis. Prawda w teologii Psalterza*, s. 229–230; TENŻE, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ’mn’*, s. 43–46; H. WILDBERGER, מִנְּן ’mn firm, secure, s. 154–155; A.S. WÓJCIK, *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej*, s. 113–114, 119–123; TENŻE, *Prawda a miłość w Biblii hebrajskiej*, s. 130–131. „Characteristically it is in the Psalms that both praise and prayer are offered repeatedly on the basis of God’s faithfulness. Over half of the occurrence of ’met have this meaning” – A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 879. „Łaska I prawda’ jest znanym w Starym Testamencie określeniem postawy Boga lub człowieka, którą wyróżnia wytrwała, nie podlegająca zmianom życzliwość, dobroć i miłość” – H. ORDON, *‘A což to*

przyjmuje również w połączeniu z rzeczownikiem שָׁלוֹם (*šālôm* – „pokój”; por. Jr 14,13; 33,6; 2 Krl 20,19; Iz 39,8; zdaniem A. Troniny שָׁלוֹם וְיָמִין (*šālôm we'emet*) należy tłumaczyć jako hendiadys: „pokój i bezpieczeństwo”⁹⁵)⁹⁶ czy דְּבָרִים (*dābār* – „słowo”; por. 2 Sm 7,28)⁹⁷. C. Spicq twierdzi, że $\alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha$ w Septuagincie nigdy nie przyjmuje znaczenia metafizycznego, lecz odnosi się do czegoś, co jest stałe, solidne i trwałe⁹⁸.

Bardzo interesujące badania – opierające się na badaniu pola semantycznego, choć równocześnie kontrowersyjne z punktu widzenia metodologicznego⁹⁹ – nad znaczeniem hebrajskiego אֱמֶת przeprowadził A. Wójcik – logik i lingwista. Starał się on określić sens tego słowa na podstawie znaczeń terminów, które stoją w opozycji do ‘prawdy’ lub są synonimami bądź słowami bliskoznacznymi do analizowanego terminu¹⁰⁰. Po przeanalizowaniu 23 słów znajdujących się w Starym Testamencie w relacji przeciwstawnej do אֱמֶת ¹⁰¹ doszedł on do następujących wniosków: prawda jest w relacji przeciwstawnej do oszustwa,

jest *prawda?*’ [J 18,38], s. 198) Por. H. MUSZYŃSKI, *‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 143.

⁹⁵ Zob. A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 41.

⁹⁶ Zob. A. JEPSEN, אָמָן ‘aman, s. 310–311; H. WILDBERGER, אֱמֶת ‘mn firm, secure, s. 151–152.

⁹⁷ Zob. W. GAJEWSKI, *‘Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda?’ Cz. 1*, s. 269–270; A.J. KÖSTENBERGER, *‘What is Truth?’*, s. 45; P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 143; K. MIELCAREK, *‘Cóż to jest prawda?’ O prawdzie w Biblii*, s. 21–22; A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 42.

⁹⁸ Zob. C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 67.

⁹⁹ We wstępie do swojej monografii poświęconej prawdzie w Biblii Hebrajskiej Wójcik pisze: „Rozprawie tej przyświecają dwa zasadnicze cele. Pierwszy to określenie metod badawczych służących do analizy w języku *J1* dowolnego słowa (terminu, wyrażenia) występującego w danym tekście (np. utworze literackim, traktacie filozoficznym, dziele naukowym, zapisanym przemówieniu), sformułowanym w języku *J2*, w którym *J2* może, ale nie musi być różny od *J1* [...] W tej rozprawie językiem *J1* będzie język polski, *J2* – Język hebrajski, tekstem – *Biblia hebrajska*, badanym słowem (wyrażeniem) – hebrajski odpowiednik wyrazu *prawda*, a następnie określeń *prawdziwy*, *prawdziwie* oraz wyrażeń *być prawdą*, *poznać prawdę*” – A.S. WÓJCİK, *„Prawda” w Biblii hebrajskiej. Analiza logiczno-lingwistyczna*, s. 9.

¹⁰⁰ Zob. *tamże*, s. 185–223; TENŻE, *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej*, s. 113–119. Por. A. TRONINA, *Pole semantyczne pojęć ‘emet i ‘emunah w Psalterzu*, s. 37–45.

¹⁰¹ Zob. A.S. WÓJCİK, *„Prawda” w Biblii hebrajskiej. Analiza logiczno-lingwistyczna*, s. 121–182; TENŻE, *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie na podstawie jej przeciwstawień*, s. 222–238; TENŻE, *Próba definicji prawdy w Biblii hebrajskiej na*

Biblijne pojmowanie prawdy

falszu, niegodziwości, przewrotności, występku, bezprawia, grzechu, marności, niłości, nieszczęścia, podstępny, ułudy i złości¹⁰². Słowo to w Starym Testamencie jest powiązane znaczeniowo przede wszystkim z takimi pojęciami jak: łaska, miłosierdzie, dobroć i płynące z nich zbawienie. W zbliżonym zaś stopniu z: prawdziwością, prawem i sprawiedliwością¹⁰³. Zdaniem tego uczonego

[...] w Starym Testamencie widzimy zdecydowane wysunięcie się aspektu moralnego prawdy przed aspektem aksjologicznym, a tego z kolei, przed logicznym, ontologicznym i epistemologicznym¹⁰⁴.

W tradycji mądrościowej i apokaliptycznej 'prawda' przybiera nowe znaczenie. Oznacza ona naukę o mądrości, która jest objawioną prawdą¹⁰⁵.

podstawie jej przeciwstawieństw, s. 105–118. Por. A. TRONINA, *Pole semantyczne pojęć 'emet i 'emunah w Psalterzu*, s. 45–47.

¹⁰² Zob. A.S. WÓJCIK, *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie na podstawie jej przeciwstawieństw*, s. 238; TENŻE, *Próba definicji prawdy w Biblii hebrajskiej na podstawie jej przeciwstawieństw*, s. 118. Por. A. TRONINA, *Pole semantyczne pojęć 'emet i 'emunah w Psalterzu*, s. 43–47.

¹⁰³ Zob. A.S. WÓJCIK, *Określenie znaczenia prawdy w Biblii hebrajskiej*, s. 119. „Prawda w BH splata się zatem z łaską, pokojem, ze sprawiedliwością, z kompletnością (zuppełnością), prawością i słusznością oraz ze szczerością (doskonalością). Wszystkie te pojęcia wzajemnie się modyfikują i uzupełniają w swych znaczeniach. Z jednej strony 'emet nadaje im nie tylko cechę rzeczywistości, stałości (niezmienności), trwałości i pewności, ale także dodaje im mocy – w tym sensie, że stają się one niezawodne i nieodwołalne” – tamże, s. 120. Z tą częścią wypowiedzi Wójcika należy się zgodzić, ale druga jest już kontrowersyjna, jeśli nie fałszywa: „Z drugiej strony terminy modyfikują znaczenie 'emet tak znacznie, że jest ona tłumaczona na: dobroć ([...]; koniunkcja z *hesed*), godność ([...]; koniunkcja z *tamiym*), wiara lub prawo ([...]; koniunkcja z *'anawah* i *sedeq*), szczerość ([...]; koniunkcja z *sedaqah*) czy prawość ([...]; koniunkcja z *yare'*)” – tamże, s. 120. Por. A. TRONINA, *Pole semantyczne pojęć 'emet i 'emunah w Psalterzu*, s. 37–43; A.S. WÓJCIK, *Prawda a miłość w Biblii hebrajskiej*, s. 134–135.

¹⁰⁴ A.S. WÓJCIK, *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie na podstawie jej przeciwstawieństw*, s. 239.

¹⁰⁵ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 52–53, 55–56; A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1505; W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda?* Cz. 1, s. 271; P. ŁABUDA, *Cóż to jest prawda?*, s. 146–147; I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 764–765; H. ORDON, *A cóż to jest prawda?* (J 18,38), s. 197; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 92–93; A. TRONINA, *Co to jest prawda?*, s. 22; TENŻE, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia 'mn'*, s. 46–47; TENŻE, *Deus Veritatis. Prawda w teologii Psalterza*, s. 243. „W Księdze Daniela pojęcie prawdy z jednej strony nawiązuje do wcześniejszej

O ile prawda w Starym Testamencie jawi się przede wszystkim w aspekcie trwałości Bożego słowa, w księgach mądrościowych Starego Testamentu prawda zyskuje raczej znaczenie ujawnienia słowa, czyli odsłonięcia boskich tajemnic [...] Prawda jest w tej tradycji nawet utożsamiana z mądrością [...] Gmina z Qumran kontynuuje rozumienie prawdy jako Bożego objawienia¹⁰⁶.

Teksty z Qumran mówią jednak także o prawdzie w sensie Bożej wierności oraz trwałości i niezmienności, co jest nawiązaniem do starotestamentalnego rozumienia prawdy¹⁰⁷. Prawda w pismach z Qumran ma także wymiar eschatologiczny¹⁰⁸.

W judaizmie rabinicznym znaczenie analizowanego rzeczownika nie odbiega od jego sensu w Starym Testamencie. Określa on przede wszystkim

tradycji biblijnej, co przede wszystkim wyraża się w bliskim powiązaniu prawdy z Prawem, którego jest niekiedy synonimem, a z drugiej nadaje temu pojęciu całkowicie nowe znaczenie, stając się określeniem objawienia Bożego, gdyż w 'księdze prawdy' są zapisane Jego plany wobec dziejów świata i ludzi. Jednakże najistotniejszą 'nowością', którą Księga Daniela wnosi do tego zagadnienia jest to, że prawda staje się terminem oznaczającym całokształt kultu i praktyk religijnych składających się na prawdziwą wiarę. Innymi słowy, prawda w Księdze Daniela oznacza religię objawioną" – M. PARCHEM, *Pojęcie prawdy w Księdze Daniela*, s. 25–26. Por. *tamże*, s. 31–39, 45.

¹⁰⁶ L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 69–70. „Wspólnota religijna, do której należała odnaleziona w Qumran biblioteka, nazywana jest 'domem doskonałości prawdy' i 'zgrupowaniem prawdy', jej członkowie 'synami prawdy' albo 'mężami prawdy', albo 'pokoleniami prawdy', albo 'wybrańcami prawdy' i są 'zjednoczeni z prawdą'. Wspólnota kieruje się Prawem Mojżeszowym nazywanym 'prawem Bożej prawdy'. [...] Wierność wobec Prawa i urzeczywistnianie poznanej prawdy w życiu nazywane są 'świadectwem prawdzie' lub 'służbą prawdzie'; wypełniający Prawo są więc 'ludźmi prawdy (...), których ręce nie słabą w służbie prawdzie'. Członkowie wspólnoty nazywają się 'świadkami prawdy', którzy 'czynią prawdę', 'trudzą się nad dziełami prawdy', 'utwierdzają się w prawdzie', postępują 'drogą prawdy' albo 'ofiarowują się prawdzie'" – *tamże*, s. 71. Por. W. GAJEWSKI, *Rzekł mu Piłat: Co to jest prawda? Cz. 1*, s. 272; M. PARCHEM, *Pojęcie prawdy w Księdze Daniela*, s. 45.

¹⁰⁷ Zob. P. ŁABUDA, *'Cóż to jest prawda?'*, s. 146; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 71–72.

¹⁰⁸ Zob. L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 73–74; L.W. WALCK, *Truth*, w: L.H. SCHIFFMA, J.C. VANDERKAM (red.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, t. II, Oxford 2000, s. 950–952.

Biblijne pojmowanie prawdy

postawę człowieka i opierając się na niej służy także do wyrażenia cech Boga i Jego działania¹⁰⁹.

4. Rozumienie „prawdy” w Biblii

Prawda w Biblii nie jest rozumiana tak jak w świecie greckim, jako coś, co odnosi się do sfery intelektualnej¹¹⁰. Posiada ona charakter religijny i opiera się na przeżyciu spotkania człowieka z Bogiem¹¹¹.

W Starym Testamencie pojęcie ‘prawdy’ nie dotyczy rzeczy lub osób jako bytów, ale relacji między nimi. [...] w rozumieniu starotestamentalnym prawda stanowi cechę charakterystyczną tego, co trwałe, pewne, wypróbowane, na czym można się oprzeć lub na kim można polegać¹¹².

Semici nie czynili rozróżnienia między subiektywną szczerością a obiektywną prawdą. „Szczerłość, niezawodność podmiotu (osoby czy rzeczy) jest zarazem prawdą rozumianą przedmiotowo”¹¹³.

¹⁰⁹ Zob. G. KITTEL, *ἀλήθεια κτλ. B. תְּוֹנָה in Rabbinic Judaism*, w: TENŻE (red.), *Theological Dictionary of the New Testament*, t. I, Grand Rapids 1995, s. 237–238. Por. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 55; H. MUSZYŃSKI, *‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 142–143.

¹¹⁰ „[...] *aletheia* is not interested in anything but knowledge, while *’emet* is the basis for life. [...] A further contrast appears and one that is more decisive: *aletheia* is related exclusively to its object; it is impersonal. *’Emet* certainly characterizes its object, but it is primarily attached to its subject and its proper place is the relationship between *persons*. The two ideas are opposed like the quest for idea and the giving of a name” – H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 53.

¹¹¹ Zob. I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 763.

¹¹² H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 279. „W Starym Testamencie pojęcie prawdy dotyczy nie tyle ontologii, ile świata wzajemnych relacji. Prawda nie jest więc abstrakcją, lecz wiernością względem Boga i ludzi. Stąd wynika charakterystyczny aspekt hebrajskiego pojmowania prawdy: nie można jej tylko poznawać, mówić, słuchać bądź też odrzucać, ukrywać i negować; prawdę należy czynić, wypełniać. Prawda obiektywna wiąże się nierozzerwalnie z postawą moralną człowieka, gdyż jest zakorzeniona w Bogu” – A. TRONINA, *Prawda i krzywda: refleksje biblijne*, s. 51.

¹¹³ A. TRONINA, *Etymologia i pochodzenie hebrajskiego rdzenia ‘mn’*, s. 47. Opinię A. Troniny potwierdza H. Blocher, cytując wypowiedź J. Murphy O’Connora: „[...] the meanings of *’emeth* and *aletheia* correspond to one another but with a slight difference of accent. For a Semite, the truth of a statement is an extension of the truth of

W Nowym Testamencie znaczenie greckiego rzeczownika ἀλήθεια z jednej strony określone jest poprzez starotestamentalne אֱמֻנָה, z drugiej zaś przez greckie i hellenistyczne znaczenie tego słowa¹¹⁴. R. Bultmann uważa, że sens tych dwóch słów nie pokrywa się w pełni. Jego zdaniem potwierdza to fakt, że w LXX אֱמֻנָה jest tłumaczone nie tylko za pomocą ἀλήθεια, ale również πίστις i δικαιοσύνη¹¹⁵.

R. Bultmann, po dokładnym przeanalizowaniu użycia rzeczownika ἀλήθεια w Nowym Testamencie, zaproponował następujące znaczenia tego słowa:

1. oznacza ono to, co charakteryzuje się pewnością i mocą (np. Ef 4,21; Ga 2,5.14);
2. prawość (np. J 3,21); zwłaszcza w syntagmie περιπατέω ἐν ἀληθεία (*peripateō en alētheia*) w 1 J 1,6; 2 J 4; 3 J 3–4 w znaczeniu „postępować uczciwie/godziwie”¹¹⁶ oraz wtedy, gdy występuje jako przeciwieństwo niesprawiedliwości (w Rz 1,18; 1 Kor 13,6) lub łączy się z „sprawiedliwością” (w Ef 4,24; 5,9; 6,14);
3. prawda jest także czymś, na czym ktoś może polegać, wtedy przyjmuje znaczenie „szczerść”, „uczciwość” (np. w 1 Kor 5,8; 2 Kor 7,14; 11,10 oraz w Flp 1,18 jako przeciwieństwo πρόφασις [*profasis*]);
4. „prawda” jako rzeczywisty stan rzeczy – „coś odsłoniętego” (w sensie greckiego pochodzenia etymologicznego) w Rz 1,25; Kol 1,6; 1 J 3,18; zwłaszcza w zwrocie λέγειν τὴν ἀλήθειαν (*legein tēn alētheia*; zob. Mk 5,33; J 8,40.45–46; 16,7; Rz 9,1) i μαρτυρεῖν τῇ ἀληθείᾳ (*martyrein tē[i] alētheia[i]*; zob. J 5,33);

the one who makes the statement. For a Greek, the reference is first of all to the truth of the object rather than of the subject who is making the statement” – H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 53–54).

¹¹⁴ Zob. R. BULTMANN, *ἀλήθεια κτλ. C. The Greek and Hellenistic Use of ἀλήθεια*, s. 238. Por. W. GAJEWSKI, *‘Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?’ Cz. 1*, s. 275–276; P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 148; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 67–69.

¹¹⁵ „If ἀλήθεια is often selected, this is to be understood in the light of the Greek usage, which came to enjoy a high degree of flexibility in the course of its development” – R. BULTMANN, *ἀλήθεια κτλ. C. The Greek and Hellenistic Use of ἀλήθεια*, s. 238; por. *tamże*, s. 239.

¹¹⁶ „‘Postępować w prawdzie’ (2 J 4; 2 J 3.4) w rozumieniu Jana oznacza wypełniać w praktycznym chrześcijańskim życiu postulatory objawionego Słowa, określone w listach św. Jana mianem *alētheia* (por. 1 J 1,8; 2,4; 3, 18; 3 J 3). Obejmują one postępowanie zgodne z przykazaniami Bożymi (2 J 4), które w interpretacji św. Jana sprowadzają się głównie do przykazania braterskiej miłości (J 5–6), oraz wierne trwanie w nauce Chrystusowej” – H. MUSZYŃSKI, *‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 143.

Biblijne pojmowanie prawdy

5. „prawda” jako prawda wypowiedzi w wyrażeniu $\rho\eta\mu\alpha\tau\alpha\ \alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha\varsigma$ (*hrēmata alētheias*; zob. Dz 26,25);
6. w odniesieniu do prawdy nauczania lub wiary (zob. 2 Kor 4,2; 13,8; Ga 5,7; 1 P 1,22);
7. „prawda” może znaczyć także „rzeczywistość Boga”, „objawienie”¹¹⁷ (zob. J 8,32; 17,17; 1 J 2,22)¹¹⁸.

W ewangeliach synoptycznych i Dziejach Apostolskich $\alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha$ nigdy nie przyjmuje znaczenia teologicznego, a jedynie odnosi się do prawdziwości rzeczywistości (słowa, wydarzenia, nauczanie)¹¹⁹. „Synoptycy używają rzeczownika *aletheia* na określenie wypowiedzi, w której zachodzi zgodność między treścią a opisywaną rzeczywistością”¹²⁰.

Zdaniem C. Spicq św. Paweł używał tego słowa w jego greckim pierwotnym znaczeniu, ale był świadomy także jego bliskości z starotestamentalnym $\pi\alpha\lambda\eta$ ¹²¹ (H. Witczyk twierdzi jednak, że „w większości jego [tzn. św. Pawła – przyp.

¹¹⁷ Zob. *tamże*, s. 148–149. „Utożsamienie prawdy z objawionym słowem Bożym, jej powiązanie z praktycznym życiem oraz dualistyczne przeciwstawienia pomiędzy prawdą a kłamstwem mają swe źródła w biblijnej tradycji mądrościowo-apokaliptycznej, z którego też czerpie swe poglądy św. Jan. Manuskrypty qumrańskie wypełniają w tym względzie treściową i czasową lukę, która leżała pomiędzy pismami św. Jana a tradycją mądrościowo-apokaliptyczną [...] Treściowe podobieństwa, które można dostrzec pomiędzy prawdą w biblijnej i pozabiblijnej tradycji mądrościowo-apokaliptycznej a św. Janem, nie oznaczają, że prawda u św. Jana jest pojęciem zapożyczonym. Dla niego prawda jest nie tylko terminem religijnym, ale ściśle teologicznym. Jest ona nieodłączna od osoby Chrystusa i Jego funkcji wcielonego Słowa. Chociaż prawda u św. Jana jak i w wymienionej wyżej tradycji, utożsamia się z Bożym słowem i objawieniem, posiada nową i oryginalną treść, płynącą z jej ścisłego powiązania z osobą Chrystusa. Cały bowiem walor soteriologiczny prawdy płynie z osoby Chrystusa, chrystocentryczna zaś jej orientacja stanowi bez wątpienia najbardziej charakterystyczny rys Janowego ujęcia” – *tamże*, s. 149–150).

¹¹⁸ Zob. R. BULTMANN, *ἀλήθεια κτλ. C. The Greek and Hellenistic Use of ἀλήθεια*, s. 241–247. Por. I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 65–76; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 83–87; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 72–76.

¹¹⁹ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 56–57; A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1506; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 72; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 883–884.

¹²⁰ H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 280. Por. P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 148–149.

¹²¹ Zob. C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 72–76. Por. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 57; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 884–887.

autora] tekstów przeważa hebrajskie ujęcie prawdy jako tego, co godne zaufania i trwałe jak fundament”¹²²; por. Rz 3,4; 15,8)¹²³. Zdaniem H. Muszyńskiego ‘prawda’ w pismach św. Pawła oznacza głównie prawdę Ewangelii (zob. Ga 2,5.14; 2 Kor 13,8), tzn. objawioną naukę głoszoną przez Pawła i innych apostołów (zob. 2 Kor 4,2; 6,7; Ef 1,13; Kol 1,15), jest to widoczne zwłaszcza w listach pasterskich wobec zagrożenia ze strony heretyków¹²⁴ (analogiczne znaczenie ‘prawda’ przyjmuje w listach katolickich¹²⁵). Apostoł Narodów za pomocą ἀλήθεια określa objawienie Bożej woli, jak również Jego samego poprzez Prawo czy stworzenie (zob. Rz 1,18.25; 2,20). ‘Prawda’ w jego pismach jest także przeciwieństwem kłamstwa i oszczerstwa (zob. Rz 1,25; 9,1; 2 Kor 7,14)¹²⁶. Uczniowie Chrystusa powinni żyć prawdą z jednej strony ze względu na związek jaki ich łączy z Nim, z drugiej zaś bycie chrześcijaninem oznacza dążenie do prawdy¹²⁷.

‘Prawda’ w pismach Janowych (ἀλήθεια występuje w nich 45 razy na 109 w całym Nowym Testamencie¹²⁸) stała się wyróżniającym terminem teologicznym o bogatej i różnorodnej treści¹²⁹. Odnosi się zwłaszcza do tego, co zostało

¹²² Zob. H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 280. Por. I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 765.

¹²³ „Jedno z ważniejszych pytań, jakie badacze zajmujący się pojęciem prawdy w listach Apostoła Narodów sobie stawiają, dotyczy stopnia jego zależności od istniejących tradycji: na ile wpływ na Pawła miało hebrajskie rozumienie prawdy, a na ile grecko-helleńskie? Według niektórych większy wpływ miało jego żydowskie pochodzenie i wykształcenie, według innych – jego zakorzenienie w kulturze helleńskiej. Nie podejmując precyzyjnego określenia stopnia wpływów jednej i drugiej tradycji, można powiedzieć, iż obie są widoczne w podejściu Pawła do kwestii prawdy” – P. ŁABUDA, ‘Cóż to jest prawda?’, s. 149. Por. L. MORRIS, *Prawda*, w: G.F. HAWTHORNE, R.P. MARTIN, D.G. REID (red.), *Słownik teologii św. Pawła*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2010, s. 626.

¹²⁴ Zob. H. MUSZYŃSKI, ‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana, s. 141. Por. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 57; A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1506; P. ŁABUDA, ‘Cóż to jest prawda?’, s. 149–150; L. MORRIS, *Prawda*, s. 626; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 87–90; A. TRONINA, ‘Co to jest prawda?’, s. 22.

¹²⁵ Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 57–58; P. ŁABUDA, ‘Cóż to jest prawda?’, s. 152–153.

¹²⁶ Zob. P. ŁABUDA, ‘Cóż to jest prawda?’, s. 150–151.

¹²⁷ Zob. *tamże*, s. 151; L. MORRIS, *Prawda*, s. 626–627.

¹²⁸ Zob. P. ŁABUDA, ‘Cóż to jest prawda?’, s. 153; H. ORDON, ‘A což to jest prawda?’ (*J 18,38*), s. 196; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 889.

¹²⁹ „Bogata różnorodna treść, którą ewangelista wiąże ze słowem *aletheia*, sprawia, że można wskazać pewne punkty styczne i podobieństwa zarówno pomiędzy Starym Testamentem jak i hellenistyczną koncepcją prawdy, prądami gnostycyckimi, apokalip-

Biblijne pojmowanie prawdy

objawione (zob. J 1,14)¹³⁰. Jest ona darem Bożym, dzięki któremu Pan udzielił ludziom wiedzy na temat ich natury (zob. J 8,32).

W przeciwieństwie do Starego Testamentu prawda dla św. Jana nie jest w pierwszym rzędzie wiernością, przymiotem Boga, i ludzi czy nawet Bożego słowa, ale jest pewną, obiektywną rzeczywistością pozostającą poza człowiekiem, odsłoniętą człowiekowi za pośrednictwem Bożego słowa. Nie utożsamia się z jednym z przymiotów Bożego słowa (stałość, niezmiennosc), ale jest samym Bożym Słowem (J 17,17)¹³¹.

Jezus jest tą Prawdą (zob. J 14,6 – ‘prawda’ jest osobą¹³²)¹³³ i Ona pochodzi od Boga (zob. J 8,40.45-46)¹³⁴. Dla św. Jana prawda nie jest istotą samego Boga, bowiem prawdą jest słowo Ojca¹³⁵.

tyką żydowską i środowiskiem qumrańskim” – H. MUSZYŃSKI, ‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana, s. 141–142. „The Gospel and Epistles of John give an incomparable weight and fullness to the concept of truth” – H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 58. Por. A.J. KÖSTENBERGER, ‘What is Truth?’ Pilate’s Question in Its Johannine and Larger Biblical Context, s. 35; H. MUSZYŃSKI, ‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana, s. 142–149.

¹³⁰ Zob. I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 766; A. KUBIŚ, ‘Poznać prawdę, a prawda was wyzwoli’. Związek między Janowymi koncepcjami prawdy i wolności w świetle J 8,31–38, w: A. PACIOREK, A. TRONINA (red.), *Prawda was wyzwoli*, Scripturae Lumen 4, Tarnów 2012, s. 67–68; S. VYSHNEVSKA, ‘Qushta’ w 1 Hen i ‘aletheid’ Ewangelii Janowej. Analiza porównawcza, w: W. CHROSTOWSKI (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla Biskupa Profesora Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2011, s. 424.

¹³¹ H. MUSZYŃSKI, ‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana, s. 144.

¹³² Zob. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 59–60.

¹³³ „Jezus nazywa się prawdą nie w sensie platońskiej metafizyki, jakoby chciał objawić w sobie byt absolutny i Boski. Jezus posługuje się tu słownictwem tradycji biblijnej i żydowskiej, w której ‘prawda’ oznacza zbawcze orędzie, słowo objawione. Człowiek Jezus jest prawdą jako pełnia objawienia” – A. TRONINA, ‘Co to jest prawda?’, s. 24. Por. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 58–59; A.J. KÖSTENBERGER, ‘What is Truth?’ Pilate’s Question in Its Johannine and Larger Biblical Context, s. 35.

¹³⁴ Zob. C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, s. 76–81. Por. H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 59; A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1506–1507; P. ŁABUDA, ‘Cóż to jest prawda?’ (J 18,38). Uwagi terminologiczne, s. 154–155; A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 889–894; H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 280–281.

¹³⁵ Zob. I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 766–767.

Nowością w rozumieniu prawdy w *Ewangelii* Janowej jest stwierdzenie, że ostatecznie pełną i definitywną prawdę stanowi osoba Jezusa Chrystusa (14,6); nie dlatego, że ma boską naturę, ale dlatego że jako Słowo Wcielone objawia ludziom Ojca, objawiając siebie samego jako Jednorodzonego Syna Bożego (J 1,1-18); we wcielonym Synu Bożym objawia się dar, którym jest prawda¹³⁶.

Jan podkreśla także rolę prawdy w życiu chrześcijanina. Powinien on starać się, aby „być z prawdy” (J 18,37) i aby pozostawać pod działaniem prawdy, która w nim przebywa (2 J 4). Św. Jan widzi więc w prawdzie wewnętrzne źródło życia moralnego¹³⁷. Wierzący w Jezusa otrzymają Parakleta, aby mogli poznać całą prawdę (zob. J 16,13). W ten sposób dokona się w nich rozwój nowego życia¹³⁸.

Zdaniem A.C. Thiseltona św. Jan używa słowa ‘prawda’ w znaczeniu rzeczywistości, która sprzeciwia się temu, co jest fałszywe i co jest kłamstwem, oraz temu, co jest tylko pozorne i zewnętrzne. Uczony ten zaznacza jednak, że z jednej strony nie można stwierdzić, że pojęcie to jest bliskie greckiemu

¹³⁶ H. WITCZYK, *Prawda. II. W Biblii*, s. 280. Por. K. MIELCAREK, ‘Cóż to jest prawda?’ *O prawdzie w Biblii*, s. 24; H. MUSZYŃSKI, ‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana, s. 143–144. B. Kloppenburg stwierdza, że prawda w Ewangelii św. Jana jest „odwieczną rzeczywistością Bożą, objawioną człowiekowi” – B. KLOPPENBURG, *Wyzwalająca moc prawdy (Chrystus)*, w: *Tajemnica odkupienia*, Kolekcja Communio 11, Poznań 1997, s. 55.

¹³⁷ Zob. A. CASALEGNO, *Verità*, s. 1507; I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 767–768; A. TRONINA, ‘Co to jest prawda?’, s. 23.

¹³⁸ „Czwarty Ewangelista bardziej niż inni teologowie Nowego Testamentu akcentuje rolę prawdy w życiu wierzących. Inaczej niż w myśli greckiej, prawda u niego jest podstawową zasadą moralności chrześcijan i odnowy duchowej [...] Człowiek, który spotkał w swym życiu Chrystusa, winien przede wszystkim ‘zrobić prawdę’. W czwartej Ewangelii formuła ta obejmuje cały proces asymilacji prawdy, drogę postępu w wierze. Proces ten wymaga słuchania słów Jezusa i kontemplacji Jego osoby i Jego czynów. Tylko w ten sposób człowiek może stopniowo wnikać w misterium Chrystusa i stać się chrześcijaninem. Sam akt wiary jednak nie wystarczy; wierzący winien pogłębiać swą wiarę. To właśnie u Jana nazywa się ‘poznaniem prawdy’ (J 8,32) [...] Aby stać się chrześcijaninem, nie wystarczy więc przyjąć umysłem pewne prawdy wiary, bez osobistego zaangażowania. Chrześcijanin żyje prawdą tylko wtedy, gdy stara się ustawicznie ją przyswajać, gdy pozwala, aby ona go przemieniała” – A. TRONINA, ‘Co to jest prawda?’, s. 24.

Biblijne pojmowanie prawdy

rozumieniu tego terminu (zob. J 4,18; 16,7), z drugiej zaś, że apostoł odrzucał jego hebrajskie pojmowanie (zob. J 1,14.17)¹³⁹. H. Muszyński twierdzi:

Źródło [...] prawdy [w pismach św. Jana – przypis autora] zdaje się leżeć nie w filozofii greckiej ani myśli hellenistycznej, lecz w żydowskiej tradycji mądrościowo-apokaliptycznej, która akcentuje zarówno objawiony i religijny charakter prawdy, jak i jej powiązanie ze słowem Bożym, będącym jedynym środkiem do jej poznania¹⁴⁰.

5. Zakończenie

Podsumowując, można stwierdzić, że samo pojęcie „prawda” jak i jego rozumienie przeszło na kartach Pisma Świętego znaczącą ewolucję. W Starym Testamencie prawda odnosiła się przede wszystkim do wierności przymierzu¹⁴¹. W tradycji mądrościowej i apokaliptycznej prawda przybiera nowe znaczenie, które jest przygotowaniem do rozumienia tego pojęcia w Nowym Testamencie – oznacza ono naukę o mądrości, która jest objawioną prawdą. W Nowym Testamencie to ostatnie znaczenie słowa ‘prawda’ odnosi się do objawienia, którego pełnią i centrum jest Chrystus¹⁴². Zdaniem P. Łabudy „wydaje się, iż autorzy nowotestamentalni dokonali swego rodzaju

¹³⁹ Zob. A.C. THISELTON, *Truth. ἀλήθεια*, s. 889. „Według części badaczy dla św. Jana prawda jest przede wszystkim rzeczywistością stojącą w opozycji do fałszu, pozoru prawdy. Jednocześnie wskazują oni, iż takie jej ujęcie świadczy o tym, że Jan reprezentował hellenistyczne do niej podejście. Inni wskazują, iż teksty Janowe, szczególnie te, w których *alētheia* oznacza wierność, wiążą go raczej ze Starym Testamentem i judaizmem” – P. ŁABUDA, *‘Cóż to jest prawda?’*, s. 153. Por. E. OSEK, *ALĒTHEIA. A Keyword in Platon’s Apology and John’s Gospel: A Comparative Study*, s. 52–66.

¹⁴⁰ H. MUSZYŃSKI, *‘Prawda’ jako termin teologiczny w pismach św. Jana*, s. 148. Por. K. MIELCAREK, *‘Cóż to jest prawda?’ O prawdzie w Biblii*, s. 23–24; A. KUBIŚ, *Poznanie prawdę, a prawda was wyzwoli’. Związek między Janowymi koncepcjami prawdy i wolności w świetle J 8,31–38*, s. 67; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na przykładzie wybranych pism apokryficznych*, s. 92–95; S. VYSHNEVSKA, *‘Qushta’ w 1 Hen i ‘aletheia’ Ewangelii Janowej. Analiza porównawcza*, s. 426–429.

¹⁴¹ Zob. I. DE LA POTTERIE, *Prawda*, s. 764.

¹⁴² Zob. *tamże*, s. 763. Por. W. GAJEWSKI, *‘Rzekł mu Pilat: Co to jest prawda?’ Cz. 1*, s. 275; L. RZYMOWSKA, *Istota gnostycyzmu w świetle interpretacji pojęcia prawdy na*

fuzji znaczeń przyjmowanych w hellenizmie i tradycyjnej kulturze Izraela¹⁴³. Należy podkreślić, że w Starym Testamencie człowiek doświadczał prawdy – stałości, trwania, niezmienności przede wszystkim w kontakcie z Bogiem – On był ich źródłem. Zaś w Nowym Testamencie prawdą jest sam Bóg. Można więc poniekąd powiedzieć, że wywodzi się ona od Pana i do Niego prowadzi – On jest prawdą.

Powyższe szkicowe przedstawienie uwidocznilo, że termin ‘prawda’ w języku hebrajskim jest zróżnicowany treściowo. Fakt ów pozostaje najprawdopodobniej w związku z wieloaspektowym ujęciem rzeczywistości, charakterystycznym dla mentalności semickiej, a także ze zjawiskiem ewolucji pojęć występującej w każdym języku. Z tego bogactwa znaczeniowego czerpali natchnienie autorzy ksiąg Nowego Testamentu, adaptując je do nowej sytuacji oraz uzupełniając własnymi koncepcjami teologicznymi¹⁴⁴.

Autorzy Nowego Testamentu, poza Łukaszem, będąc Żydami, posługiwali się greckimi słowami, ale w ich rozumieniu posiadały one treści wywodzące się nie tylko z tego języka, ale również, a może przede wszystkim, z języka im bliższego – hebrajskiego. Dlatego też nowotestamentalna ἀλήθεια nie oznacza wyłącznie obiektywnej prawdy metafizycznej, ale posiada także odcień starotestamentalnej stałości i niezmienności, której człowiek może zaufać i całkowicie się na nią zdać – oprzeć swoje życie¹⁴⁵.

ks. Andrzej Piwowar

przykładzie wybranych pism apokryficznych, s. 83; R. SIEROŃ, *Pojęcie prawdy w Biblii*, s. 186.

¹⁴³ P. ŁABUDA, ‘Cóż to jest prawda?’, s. 140.

¹⁴⁴ H. ORDON, ‘A cóż to jest prawda?’ (J 18,38), s. 198.

¹⁴⁵ Zob. J. BARR, *The Semantics of Biblical Language*, s. 188. „The two traditions must be combined. In what way are they combined? The limited significance of *aletheia* is enlarged and enriched by the associations of *'emeth*. The ‘Hebrew’ notion is refined, made more precise and its contours are better outlined” – H. BLOCHER, *The Biblical Concept of Truth*, s. 56.